CÂBİR B. ABDULLAH'IN DEVESİ İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN (LEYLETÜ'L-BA'ÎR) İSNAD- METİN ANALİZİ

Rabia Zahide DAMAR*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 16 Mayıs 2025, **Kabul Tarihi:** 17 Eylül 2025, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2025, **Atıf:** Damar, Rabia Zahide. "Câbir b. Abdullah'ın Devesi ile İlgili Rivayetlerin (Leyletü'l-Ba'îr) İsnad- Metin Analizi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 25/2 (Eylül 2025): 1343-1373.

DOI: 10.33415/daad.1700827

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 16 May 2025, **Accepted:** 17 September 2025, **Published:** 30 September 2025, **Cite as:** Damar, Rabia Zahide. "Isnād -Text Analysis of Narrations Regarding Jābir b. 'Abdallāh's Camel (Layl al-Ba'īr)". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 25/2 (September 2025): 1343-1373.

DOI: 10.33415/daad.1700827

❋❋❋

Öz

Olay anlatıları, anlatıcının farkında olmadan yaptığı yönlendirmelere elverişli bir yapıya sahiptir. Hadis rivayetinde 'mâna ile rivayet' anlayışı da bu duruma somut bir örnek teşkil etmektedir. Râvinin şahsî kanaat ve sezgileri, metne sübjektif unsurların sızmasına zemin hazırlayabilmektedir. Bu tür tasarruflar ilâhî âlemle irtibatı dolayısıyla Peygamberî bilginin tahlil ve tenkidine duyulan çekincelerle birleştiğinde, rivayet yorumlanamaz bir mahiyet kazanmaktadır. Bu itibarla bir hadisin tüm tariklerini bir araya getirerek farklı lafızlarını mukayeseli olarak incelemek ve olay örgüsünü yeniden inşa etmek; metnin daha sağlıklı ve bütüncül bir biçimde kavranmasına imkân sağlamaktadır. Bu makalede, Câbir b. Abdullah'ın Hz. Peygamber'le katıldığı bir gazve sırasında yaşanan bir hadise incelenmektedir. Rivayete göre dönüş yolunda güçten düşerek ordunun gerisinde kalan

* Doç. Dr., Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Giresun/Türkiye, rabia.zahide@giresun.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-6474-5074 / Associate Professor, Giresun University, Faculty of Theology, Department of Hadith, Giresun/Türkiye rabia.zahide@giresun.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-6474-5074.

devesi, Allah Resûlü'nün (s.a.v) müdahalesiyle hızlanarak kafilenin önüne geçmiştir. Bazı tariklerde Resûlullah'ın deveye fiilî bir müdahalede bulunmaksızın dua ettiği, bu duanın bereketiyle devenin canlandığı ifade edilmektedir. Yapılan değerlendirme neticesinde devenin dua neticesinde canlandığına dair kısmın râvi tasarrufu olduğu ve metne sonradan dâhil edildiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Râvi, Sübjektivite, Tenkit, Tarik.

Isnād -Text Analysis of Narrations Regarding Jābir b. 'Abdallāh's Camel (Layl al-Ba'īr)

Extended Abstract

Narrative language plays a significant role in shaping a text's flow and content. At times, it is not merely what is said, but how it is expressed that determines how the audience interprets an event or phenomenon. The observer's emotions, intellectual background, accumulated knowledge, and level of understanding at the moment of observation influence the narrative's form and the emphasis it conveys. These factors shape what the narrator articulates and possess the potential to construct meanings far beyond the narrator's intended message.

It is observed that, alongside the Companions who first transformed the hadith into narrative form, later transmitters also made certain modifications to the text, albeit unintentionally. Though often unplanned, these interventions can lead to shifts in the meaning of the reported events. In some cases, such changes may be considered within the scope of riwāya bi'l-maʿnā (transmission by meaning). However, given that the statements originate from a messenger connected to a divine source and may carry profound theological significance, such alterations can give rise to interpretive concerns.

This article examines the hadith known as Layl al-Baʿīr, which recounts an incident between Jābir b. ʿAbdallāh and the Messenger of Allah during a military expedition. According to the narration, on the return journey from the expedition, Jābir fell behind due to the slowness of his camel. Upon learning of the situation, the Prophet intervened and caused the animal to accelerate. In various hadith texts, this intervention is described with different expressions such as "struck," "reprimanded," or "prodded." While some sources straightforwardly present the account, stating simply that "the Messenger of Allah struck the camel and it accelerated, others attribute the acceleration to the Prophet's prayer and blessing, employing a more embellished narrative style. In such versions, the increase in the camel's speed is portrayed as extraordinary. In some variants, the Prophet returns to inquire about the camel's condition; this question sometimes receives no answer, while in other transmissions, it is responded to with a phrase such as "Thanks to your blessing, it is well."

Due to its purchase details, scholars have primarily evaluated the hadith from this perspective. However, the aspect concerning the revival of the camel through supplication, which constitutes the focus of this study, has generally been overlooked. Instead, the narrative has been interpreted merely as a prophetic miracle or a manifestation of the Prophet's blessing.

Among the thirteen tābiʿūn who transmitted the report about Jābir b. ʿAbdallāh's camel, accelerating through the Prophet's intervention, only in the transmissions of some of those who narrated from three of them is it reported that the Prophet prayed for the animal, and that its increased speed occurred through his blessing. It has been established that these particular wordings were incorporated in-

to the text by the successors of the tābiʿūn or their transmitters. This indicates that, in the aforementioned generations, transmission by meaning (*riwāya bi'l-maʿnā*) continued to be regarded as part of the hadith tradition. It also shows that oral transmission remained predominant over written transmission. The variations between the different versions of the hadith being too substantial to be attributed merely to scribal error or textual corruption (*taṣḥīf*) support this interpretation.

An examination of the hadith transmitted from Jābir reveals that many of the reports attributed to him include narratives emphasizing miraculous elements. These accounts include: the Prophet's ablution water curing Jābir's illness; the weeping of the palm trunk; the multiplication of dates during the repayment of his father ʿAbdallāh's debt; the calming of a wild and dangerous camel by the Messenger of Allah; the weakening and disarmament of a man who attempted to assassinate the Prophet in his sleep; and the water used for ablution being blessed and gushing from the Prophet's fingers when there was a need for water. To identify the origin of the miraculous emphasis in these reports attributed to Jābir, it is necessary to examine each hadith from this perspective.

The fact that such events are conveyed through a narrative style emphasizing their extraordinary, unusual, and unexpected nature without facing objection or critique serves as a reinforcing element in shaping a prophetic image that circulates among people as one possessing a constant potential to perform miracles. Depicting the Prophet through miraculous acts can be seen as a way of coping with present hardships and a reflection of the prevailing religious consciousness of the time. The underlying mentality behind the accretion of such content in the texts and the later interpolations that emerged over time should be interpreted within this broader framework.

Keywords: Hadith, Rāvī, Subjectivity, Criticism, Transmission chain.

Giriş

Anlatı dili, metnin akışını ve muhtevasını yönetmede etkin bir unsurdur. Kimi zaman ne olduğunun ötesinde, meselenin nasıl dile getirildiği, betimlenen olayı veya olguyu dinleyenler nezdinde anlamlandırmaktadır. Gözlem anında gözlemcinin sahip olduğu hisler, düşünce dünyası, birikimi veya bilgi seviyesi; anlatının şeklini ve yöneldiği vurguyu tayin eder. Bunlar hem anlatıcının söylediklerini hem de onun söylediklerinden çok başka bir şeyi inşa edebilecek dinamiklerdir.

Hadis rivayeti, bir anlatı sanatı türüdür. Râvi, yalnızca gerçeği, büyük bir teslimiyet ile almaya hazır olan dinleyenlere tahkiye etmektedir. Anlatı dilinde söyleyiş, birçok iç ve dış tesir ile işlenmektedir. Anlatıcının şahsî yaklaşımı; görüş/bakış açısı, anlayışı, dini bilgiye dayalı öğrenilmiş düşünceleri, hangi düzlemde verinin sunulacağını belirleyen birer boyuttur. Rubûbî bir bakış anlatıya metafi-

ziksel bir yön katarken, bireysel/aklî çıkarımlar sosyokültürel düzlemde bir anlatının gerçekleşmesini sağlayabilir.[1]

Hadis rivayetinin temel anlatıcısı, metnin ilk bânîsi sahâbîler kadar, sonraki süreçte nakilde yer alan râvilerin de çeşitli düzeylerde metne müdahil olduklarını görmek mümkündür. Bu plansız tasarruflar, metnin içerdiği olayın anlamında kaymalara yol açabilmektedir. Kimi zaman istemsiz değişiklikler, mana ile rivayet kapsamında telakki edilebilir ancak ilâhî bir kaynağa bağlı bir elçiden gelen sözlerin ulvî anlamlar taşıma ihtimali de göz ardı edilemeyeceğinden tereddütler doğabilmektedir.

Hadis metinleri, Peygamber'in söyledikleri ve yaptıklarının ötesinde, sahâbînin gördüğü, anladığı, aktarmaya değer bulduğu kadarıyla teşekkül etmiştir. Manen rivayetin sınırlandırılması veya sonlandırılması çabasına rağmen, bu durumun diğer tabakalarda süregeldiği görülmektedir. Râvinin güvenilirliği, her zaman manaya tam bir hâiziyet ve hâkimiyetini garanti etmez. Bu durumun bilincinde olan hadis âlimleri, bir metni birçok farklı tarik ile elde etmeyi talep ettiler ve araştırdılar. Bir ölçüde yaygınlık kazanmamış metinler, garîb/ferd tabirleri ile dışlanmaksızın kaydedildiler. Metin inşasında tüm anlatıların titizlikle derlenmesi ise, detaylara ve bütün resme hâkim olmayı mümkün kıldı. Tek bir hadise ait senedlerin derlendiği cüz çalışmaları, bu hassasiyetin bir yansımasıdır.

Bu çerçevede makalede, Câbir b. Abdullah'ın (ö. 78/697) Hz. Peygamber ile yaşadığı bir hatıra analiz edilmektedir. Esasen Câbir'den nakledilen hadisler üzerine yapılan tetkikte, kendisine nispet edilen hatırat içerisinde mucize vurgusu taşıyan birçok kıssanın yer aldığı tespit edilmiştir. Bu kıssalar arasında; Allah Resûlü'nün abdest suyu ile Câbir'in hastalığından iyileşmesi, hurma kütüğünün ağlaması, babası Abdullah'ın borcunun ödenmesi sırasında hurmaların bereketlenmesi, hırçın ve tehlikeli bir devenin sakinleştirilmesi, Hz. Peygamber'e uykusunda suikast düzenlemek isteyen bir adamın güçsüzleşip kılıcını düşürmesi, suya ihtiyaç duyulduğunda abdest aldığı suyun bereketlenerek parmaklarından fışkırması gibi rivayetler bulunmaktadır. Câbir'e izafe edilen bu olağanüstülük anlatılarının kaynağını tespit edebilmek için her bir rivayetin bu yönüyle müstakil olarak tetkik edilmesi gerekmektedir.

[1] Anlatıbilim ve hadis ilmi ilişkisi hakkında detaylı bir çalışma için bk. Çamur, Fatma Yüksel, *Anlatıbilim ve Hadis*, Ankara: TDV Yayınları, 2024.

Çalışmanın konusu olan Leyletü'l-Ba'îr hadisi ise muhtevasındaki birçok unsur sebebiyle hadis kaynaklarında defaatle zikredilmiştir. Farklı kaynaklarda çeşitli bölüm ve bablarda; tam metin, lafız farklılıkları ya da takti' ile ele alınan rivayetin bazı versiyonlarında, Allah Resûlü'nün dua ederek takatsiz bir deveyi canlandırdığı ve daha güçlü hâle getirdiği aktarılmaktadır. Bu anlatımın daha az yaygın tariklerde görülmesi, bahsi geçen anlatımın râvinin yorumu olarak metne girmiş olabileceği izlenimini vermektedir. Bu tespitin yapılabilmesi için, metnin temel hadis kaynaklarındaki sened ve metinlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi gerekmektedir.

1. Leyletü'l-Ba'îr Hadisi

Tirmizî'nin (ö. 279/892) *es-Sünen*'i ve akabindeki birkaç müellifin eserinde, Allah Resûlü ile Câbir b. Abdullah'ın yaşadığı diyaloğun aktarıldığı rivayet, bugünün gecesinde gerçekleşen deve satışı sebebiyle "leyletü'l-ba'îr/ deve gecesi" olarak anılmıştır.[2] Bu sebeple çalışmada hadise bu ad ile referans verilmiştir.

Hicretten 16 yıl önce doğan Câbir b. Abdullah, küçük yaşta ikinci Akabe biatına katılmış, muksirûn sahâbîler arasında yer almıştır. Babası Abdullah, yaşı küçük olduğu için onun Bedir ve Uhud'a katılmasına izin vermemiştir. Ancak Abdullah'ın Uhud'da şehit olmasının ardından Câbir, Hz. Peygamber'in hiçbir gazvesinden geri kalmamıştır. Şehadetinden sonra babasının borçlarının ve yetim kız kardeşlerinin sorumluluğunun kendisine kaldığı, bu sebeple maddî zorluk çektiği rivayet edilmiştir.[3] Bu deve alışverişi de Hz. Peygamber'in onun bu sıkıntısını gidermek maksadıyla gerçekleştirdiği bir yardım olarak değerlendirilmiştir.

Rivayet, temel hadis kaynaklarından *el-Kütüb-i sitte*'nin tamamı ile Tayâlisî (ö.204/819) Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Ebû Ya'lâ'nın (ö. 307/919) *el-Müsned*'i, İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef*'i, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *es-Sahîh*'i, Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemu'l-evsât*'ı eserlerinde ayrıca Saîd b. Mansûr (ö. 227/842), Abd b. Humeyd (ö. 249/863), Firyâbî (ö. 301/913), Tûsî (ö. 312/925), Ebû Avâne (ö. 316/929), Tahâvî (ö. 321/933),

---

2 Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir- Muhammed Fuâd Abdülbâki (Mısır: Şirketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bânî, 1975), "Menâkıb", 121. (No. 3852)

3 Cemâleddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 4/443.

Mehâmilî (ö. 330/942), İbn Savvâf (ö. 359/970), İbn Ehî Mîmî (ö.390/1000) ve Ebû Nuaym'ın (ö.430/1038) eserlerinde geçmektedir. Tüm bu eserlerde mevcut rivayetlerin telfiki meyanında rivayetin kıssasını şu şekilde izah etmek mümkündür:

Câbir b. Abdullah, bir gazve dönüşünü anlatmaktadır. Hz. Peygamber acelesi olanların Medine'ye önden gitmesine izin verir. Câbir de yeni evli olduğu için hızlanma niyetindedir. Allah Resûlü durumu fark edince evliliği hakkında konuşurlar. Eş olarak seçtiği kadının daha önce evlenmiş olup olmadığını merak eder. Câbir'in dul bir hanım ile evlendiğini öğrenince yaşına daha uygun olacağından (nitekim Câbir bu yolculukta 23 yaşındadır) daha genç (hiç evlenmemiş/bakire) bir eş neden tercih etmediğini sorar. Câbir, babasının vefatının ardından kız kardeşlerini kendisinin himaye ettiğini ve genç bir hanım ile evlenmesi halinde aralarında bir husumetin olacağından endişe ettiğini dile getirir. Hz. Peygamber Câbir'in bu düşüncesini takdir ederek ona dua eder.

Medine'ye gidiş için hızlanmak isteyen Câbir'in devesi bunun için uygun değildir. Yaşlı (kimi tariklerde hasta) bir devedir. (Nadir tariklerde o anda güçsüzleştiği belirtilmektedir.) Bu sebeple ordunun gerisinde kalır. Hz. Peygamber devenin arkasına geçerek bir çubuk/kırbaç yardımıyla, kimi örneklerde ayağıyla (tâli vecihlerde dua ederek) hayvana vurur/dürter/azarlar. Bunun üzerine deve tüm grubun önüne geçecek kadar hızlanır. Câbir hayvanı zor zapt etmektedir. Allah Resûlü deveyi kendisine satmasını ister. Câbir hediye etmek istese de Hz. Peygamber satış için ısrar eder. (Üstelemeli bir diyalog oluşur. Allah Resûlü Câbir'e istiğfarda bulunur.) Câbir kabul eder ve Medine'ye kadar binmek için izin ister. (Peygamber Medine'ye kadar binmesini teklif eder.) Yolculuk esnasında Hz. Peygamber devenin nasıl olduğunu kontrole tekrar gelir. (Câbir duasının bereketiyle iyi olduğunu söyler.) Câbir şehre gelince namaz için mescide uğrar. Hz. Peygamber'e deveyi getirmiştir. Allah Resûlü iki rekât namaz kılmasını ister. Bu alışverişten haberdar olan dayısı, hasta/yaşlı hayvanı Peygamber'e satmış olmasından dolayı Câbir'i azarlar. Allah Resûlü Bilal'e ücreti vermesini söyler. (Ücret hakkında da farklı miktarlar dile getirilir.) Câbir dönüp giderken geri çağırılır. Allah Resûlü'nün alışverişten vazgeçtiğini düşünür ve üzülür. Hz. Peygamber deveyi Câbir'e iade eder. Dönüşte Câbir yolda bir Yahudi ile karşılaşır ve olanları anlatır. Adam hem hayvanı hem de ücretini elde etmiş olmasına olan şaşkınlığını dile getirir.

Câbir bu parayı harcamaz, Harre olayları sırasında Şam ordusu kendisinden gasp edinceye kadar muhafaza eder.

Bu geniş içerik ile rivayet, temel hadis kaynaklarında çeşitli konu başlıkları altında ele alınmaktadır. Bunlar; yolcunun namazı, alışverişte şart koşma, binek satın alma, satılan malın bir süre satıcının kullanımına ödünç bırakılması, satışı olmayan mala talip olma, satın alınan malın bedelini belirleme, borç ile alışveriş yapma, örfe uygun borçlanma, bekâr ile evlenmeye teşvik, dindarlığını gözeterek eş seçme, başkasının hayvanına vurma, büyüklere hayır deme, bir yere varmada acele etme, hibe etme, Hz. Peygamber'in Câbir için yaptığı istiğfar ve bunun sayısı, seferden dönenin önce mescide uğraması, iki rekât namaz kılması vb. gibi zengin başlıklardır. Daha ziyade alışveriş bahsi özelinde fıkhî içeriği ile değerlendirilen hadisin kimi tariklerinde yer alan anlatımda Hz. Peygamber'in mucize gösterdiğine işaret edilmektedir. Buna göre Allah Resûlü vurmadan önce deveye dua etmiş, deve bu sebeple benzersiz bir biçimde canlanmış ve hızlanmıştır. Câbir onu zapt etmekte zorlanmıştır. Hz. Peygamber tekrar yanına gelerek devenin durumunu kontrol etmiş, Câbir ise müteşekkir olarak bereketi vesilesiyle devenin bu duruma geldiğini dile getirmiştir.

Bu makale, Hz. Peygamber'in gösterdiği olağanüstü haller ve mucizelerin bir örneği olarak görülen deveye dua etmesi vesilesiyle hasta/yaşlı devenin benzersiz biçimde canlanmasıyla ilgili, hadisin tespit edilen yüze yakın tarikinin metinlerinde izini sürmeyi; Allah Resûlü'nün duası ve bereketiyle halinde yadsınamaz bir değişim olduğu ifade edilen devenin hikâyesi üzerinden vakanın sübutunu tahlil etmeyi amaçlamaktadır.

1.1. İsnad Analizi

Leyletü'l-ba'îr hadisi tespitlerimize göre Câbir b. Abdullah'tan 13 tâbiûn râvisi vasıtasıyla 22 farklı kaynakta 100'e yakın tarik ile rivayet edilmiştir. Rivayetlerde, Allah Resûlü'nün deveye müdahale etmesi sonucu doğal olarak hızlandığını belirten varyantlarla, önce dua ettiğini, devenin bu sebeple hızlandığını ve bunun Hz. Peygamber'in bereketinden kaynaklandığını ifade eden varyantlar birbirinden ayrılarak iki ana başlık altında ele alınacaktır.

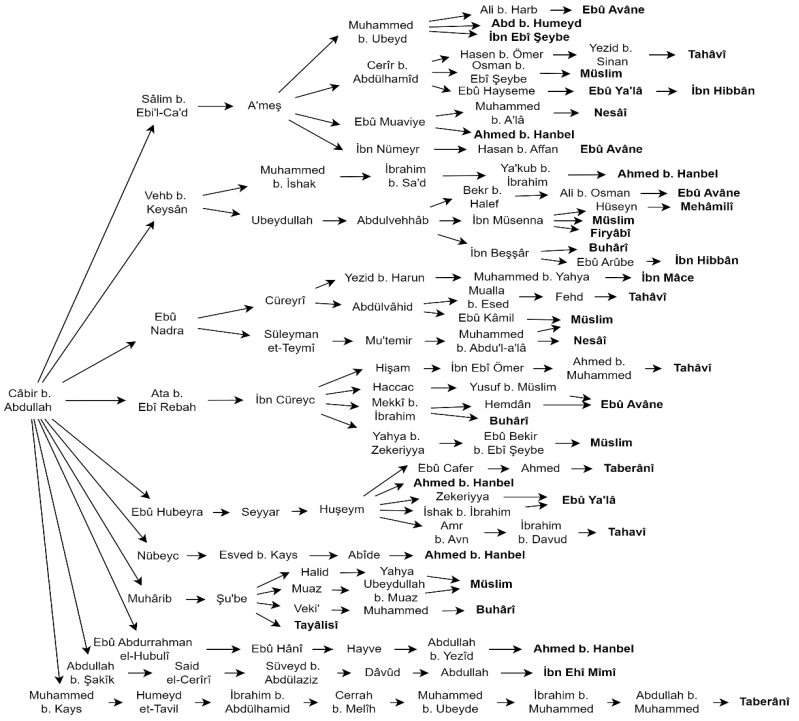
İsnad analizinde râvilerin cerh ve taʿdîl yönünden değerlendirilmesine yer verilmeyecektir. Bunun yerine hadis metninin zincirdeki râviler aracılığıyla nasıl bir dönüşüm geçirdiği incelenecektir.

Metinsel farklılıkların ortaya çıktığı noktalarda, bu farklardan mesul görülen râvilerin biyografik bilgilerine ve hadis rivayetindeki ehliyetlerine değinilmekle iktifa edilecektir.

1.1.1. Müdahale ile Devenin Hızlandığını İfade Eden Rivayetler

Hadisin kimi tariklerinde Allah Resûlü, Câbir'in devesini bir sopa/kamçıyla (kimi tariklerde ayağıyla) vurarak/ azarlayarak/ dürterek harekete geçirmektedir. Haberi bu misal üzere betimleyen tarikler, tâbiûndan Sâlim b. Ebi'l-Ca'd (ö. **97**/**716**), Vehb b. Keysân (ö. **127**/**746**), Ebû Nadra (ö.108/727), Atâ b. Ebî Rebâh (ö.114/733), Yahya b. Abbâd (ö.**120**/**739**), Nübeyh (ö.?), Ebû Abdurrahman el-Hubulî (ö.**100**/**719**) ve Muhammed b. Kays'tan (ö.?) gelmektedir. Bahsi geçen senedleri şöyle bir şemada göstermek mümkündür:

Tablo 1: Müdahale ile Devenin Hızlandığını İfade Eden Hadislerin İsnad Şeması

Şemada yer alan isnadlar, tâbiûn râvileri üzerinden şu şekilde değerlendirilebilir:

1.1.1.1. Sâlim b. Ebi'l-Ca'd Tarikleri

Şemada görülen *Sâlim- A'meş- Muhammed b. Ubeyd* tarikiyle gelen haberde hayvanın aksayıp/topalladığı ya da hasta olduğu (**يَظْلَعُ، أَوْ قَدِ اعْتَلَّ**) Hz. Peygamber'in eline bir şey alarak hayvana vurduğu, Câbir'in (hızından dolayı) hayvanı zapt etmeye çalıştığı anlatılmaktadır.[4]

A'meş'in (ö. 148/765) diğer râvisi Cerîr'den (ö. 1**8**8/**81**5) gelen anlatılarda Hz. Peygamber, yorgun düşmüş hayvanın kuyruğunu (**ذَنَبِه**) tutar, vurur ve azarlar (**فَضَرَبَهُ، ثُمَّ زَجَرَهُ**).[5] Böylece deve hızlanır. Müslim'in (ö. 261/875) *Osman b. Ebî Şeybe- Cerîr b. Abdülhamîd- A'meş* kanalıyla aktardığı metinde Câbir, bineğinin yolda hastalandığını söylemekte; müellif, bir önceki metne atıf yaparak konuya devenin satışı ile devam etmektedir. Arada geçen olaylar verilmemektedir. Müellifin eserine aldığı bir önceki hadis de *Osman b. Ebî Şeybe- Cerîr b. Abdülhamîd- Muğire* aracılığıyla gelmektedir. Bu metinde Câbir, hayvanı bedelsiz olarak hibe etmek için ısrar etmektedir. Hz. Peygamber'in emriyle Bilal'den aldığı ücreti ise Harre olaylarında kendisinden gasp edilene kadar muhafaza etmiştir.[6]

A'meş'ten Ebû Muaviye'nin (öl.195/810) aktarımıyla gelen metinlerde ise, Câbir hasta bir deve üzerindedir. Allah Resûlü, hayvanın kuyruğunu tutar ve azarlar. Bu metinde müdahale yoktur. Medine'ye yaklaşırken devesinin nasıl olduğunu sorar. Câbir 'işte böyle' diye yanıtlar.[7] İbn Nümeyr naklinde Ebû Avâne yalnızca senedi vermekte, metin için bir önceki hadise atıf yapmaktadır.

---

4 Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, thk. Eymen b. Arif (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1998), 3/251 (No.4847); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409H), 6/320 (No.31752); Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Şeyh Mustafa el-Adevî, 2002, 2/179. (No.1107)

5 Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, thk. Şu'ayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 11/244; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, thk. Hüseyn Selim Esed (Darü'l-Me'mun li't-Turâs, 1984), 3/413 (No.1898); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, thk. Şuayb el-Arnavût (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1988), 14/447. (No.6517)

6 Bu metin dua lafzı barındırmaktadır ve Âmir rivayetleri arasında değerlendirilecektir. Müslim "Müsakat", 111.

7 Câbir, Peygamber'in deve için ödediği ücreti Harre günü kendisinden gasp edilene kadar saklar. Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 22/273 (No.14376); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasen Abdulmun'îm (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 6/70. (No.6190)

1.1.1.2. Vehb b. Keysân Tarikleri

Vehb b. Keysân'dan gelen *el-Müsned* rivayetine göre çıkılan gazve, Zâtürrikâ'dır. Deve güçsüz düşmüştür. Allah Resûlü Câbir'den sopasını (الْعَصَا) (veya ağaçtan bir dal kırmasını) ister. Hayvanı birkaç kez dürterek harekete geçirir (فَنَخَسَهُ بِهَا نَخَسَاتٍ).[8]

Vehb'in diğer râvisi Ubeydullah ile gelen ve 6 farklı kaynağa dağılan metinde deve yorulup yavaşlamaktadır. (أَبْطَأَ وَأَعْيَا) Allah Resûlü hayvanı ucu kancalı bir sopa ile (مِحْجَنٌ) çekiştirir.[9] Müslim, hadisi Muhammed b. Müsenna'dan aynı sened ile iki ayrı yerde zikretmektedir. Bir yerde devenin yavaşladığı ve yorulduğu söylenmekte ve fakat devamı yer almamaktadır. Müslim, tasarrufta bulunarak devenin hızlanışını aktaran kısmı takti yaparak metinden çıkarmış gözükmektedir.[10] Diğer yerde devenin yavaşladığını öğrenen Allah Resûlü çengelli sopası ile deveyi (بِمِحْجَنِهِ يَحْجُنُهُ) çeker. Câbir (hızlandığı için) hayvana mukayyet olmaya çalışır.[11]

1.1.1.3. Ebû Nadra Tarikleri

Ebû Nadra'dan Cüreyrî nakliyle gelen İbn Mâce (ö. 273/887) rivayetinde, gazve sırasında Hz. Peygamber deveye talip olur ve dinar dinar ücretini arttırarak her seferinde Câbir'e istiğfarda bulunur. Devenin yorulması ile ilgili bir bilgiye yer verilmez.[12]

Tahâvî rivayetinde Câbir "Devem geride kalmıştı… neredeyse hareket etmiyordu" demektedir. Allah Resûlü Câbir'den bir şeyler ister, Câbir elindeki sopayı uzatır. Hz. Peygamber deveyi dürter, besmele çekerek binmesini söyler. Câbir kasem ederek deveye (hızından dolayı) artık mukayyet olamadığını söylemektedir. Devenin satışı esnasında Allah Resûlü Câbir için sürekli istiğfarda bulunur.[13] Müslim'in aynı tarik ile gelen metninde metin kısaltılmıştır. Câbir,

8 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/275.(No.15026)

9 Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, 1/347 (No.1242); Mehâmilî, *Emâli'l-Mehâmilî*, thk. İbrahim el-Kaysî (Ammân, 1412H.), 444; Firyâbî, *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Âmir Hasan Sabrî (Mekke: Dâru'l-Hirâ, 1406H.), 87. Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nasr (Dâru Tavki'n- Necât, 1422H), "Sulh", 13 (No.2097); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 16/92. (No.7143)

10 Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 73.

11 Müslim "Rada", 58.

12 İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, ts.), "Ticârât", 29. (No.2205)

13 Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 11/237.

Allah Resûlü'nün kendisi için sürekli olarak tövbe-i istiğfar dilediğini söylemektedir. [14]

Ebû Nadra'dan Süleyman et-Teymî ile gelen tarikte Allah Resûlü deveye vurur ya da dürter. Hz. Peygamber "Deveni bana şu kadara satar mısın Allah sen bağışlasın?" diye sordukça, Câbir "Deve senindir" demekte, Allah Resûlü ise istiğfarı ve sorusunu tekrar etmektedir. [15] Nesâî (ö. 303/915), Müslim ile aynı senedle hadise erişmiş olmakla birlikte metinde takti' yaparak sadece alışveriş bahsine ve Ebû Nadra'nin istiğfar ile ilgili sözlerine yer vermektedir.[16]

1.1.1.4. Atâ b. Ebî Rebâh Tarikleri

Atâ b. Ebî Rebâh'ın nakli, İbn Cüreyc ile kaynaklara dağılmaktadır. Câbir hantal bir deve (**جَمَلٍ ثِقَالٍ**) üzerinde herkesin gerisindedir. Allah Resûlü değneğini (**قَضِيبٌ**) ister. Deveye vurur, dürter ve azarlar (**وَضَرَبَهُ وَنَخَسَهُ، وَزَجَرَهُ**). Hayvan herkesin önüne geçer.[17] Ebû Avâne'deki iki isnadın anlatısı, bu kısma kadar Tahâvî ile aynıdır. Ek olarak Câbir'in evliliği üzerine sohbet edilir. Tahâvî bu kısmı takti yapmış gözükmektedir.

Ortak isnad ile gelen benzer bir Buhârî (ö. 256/870) metninde "dürttü" lafzı yer almaz, "vurur ve azarlar." Medine'ye dönüşte ücretini aldığı ve bu parayı sakladığı anlatılmaktadır. Netice olarak İbn Cüreyc'den nakleden râviler veya da müellifler tarafından serdedilen bir tasarruf ile metin farklılıkları meydana geldiği görülmektedir.

1.1.1.5. Diğer Tarikler

Ebû Hubeyra Yahya b. Abbâd'dan (ö. 1**20/737**) gelen metinlerde Câbir'in deveyi Allah Resûlü'ne satışı ve teslim edişinden bahsedilmektedir, deveye müdahale kısmı yoktur. Dönüşte bir Yahudi ile karşılaşıp olanları anlattığında, adam taaccüp ile "Deveyi satın aldı, parasını ödedi ve hayvanı da geri mi verdi?" diye sormaktadır.[18] Taberânî ve Ebû Ya'lâ metinleri de benzerdir.[19] Aynı tarikle

[14] Müslim "Müsakat", 112.
[15] Müslim "Rada", 58
[16] Nesâî, "Buyû", 77. (No.4641)
[17] Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 11/241.
[18] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/154. (No.14251)
[19] Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, thk. Târık b. Ivedillah ve Abdulmuhsin b. İbrahim (Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1995), 2/32 (No.1143); Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, 4/92, 3/462. (No.1965)

gelen Tahâvî metninde Hz. Peygamber deveyi dürter ardından pazarlık eder. Câbir Medine'de hayvanı teslim edip çıkınca geri çağırılır. Peygamber'in vazgeçtiğini düşünür. Bu durum Peygamber'in dilinden de "Vazgeçtiğimi mi zannettin?" şeklinde ifadelendirilir. Yahudî hikâyesi yoktur.[20] Müelliflerin metin üzerindeki bu tasarrufu kayda değerdir.

Nübeyh isimli tâbiînden gelen metin, uzun ve farklı bir anıyı anlatmaktadır. Bir gece devesini kaybeden Câbir'e, Hz. Peygamber başka bir hayvan verir. Bu hantal bir devedir. Allah Resûlü hızlanması için kamçı ile vurur. Deve bir anda Câbir'in o güne kadar bindikleri arasında en hızlı, en süratli hayvan oluverir. Peygamber deveye talip olur ve Medine'ye döndüklerinde ücretiyle birlikte hayvanı Câbir'e verir.[21] Bu metinde aktarılan bilgilerde bir sefer söz konusu değildir. Medine'ye döndüklerinde Câbir'in (dayısı değil) halası hayvanı beğenir. Câbir deveyi Resûl'e götürünce tekrar çağırılarak ücreti ile birlikte kendisine iade edilir. Bu anlatı, tüm aktarımlar içerisinde kendisine has ve fakat diğerleri ile bağdaşmayan kısımlar içerdiğinden şazz bir metin olarak görülmelidir.

Muhârib rivayetinde Allah Resûlü'nün Câbir'den deve satın aldığından bahsedilmekte; bu olayın bir yolculuk sırasında gerçekleştiği devamındaki ifadeden anlaşılmaktadır. Müslim, bir önceki isnada atıf ile kıssanın aynısı olduğuna ve Câbir'den gelen diğer tâbiîn rivayetlerine işaret eder. Buhârî de benzer bilgileri tekrarlar. En âlî isnada sahip olan Tayâlisî de, Câbir'in Allah Resûlü'ne bir deve sattığını, ücretini Harre gününe kadar sakladığını söylemekle yetinir.[22] Netice olarak Muhârib'in ya da râvisi Şu'be'nin olayı bu kadarı ile aktarmış oldukları düşünülebilir.

Ebû Abdurrahman Hubulî'den gelen metinde, Câbir vesilesiyle yorgun düşmüş bir devenin bereketlendiğinden bahsedilmektedir (بَرَكَ بِهِ بَعِيرٌ). Metin, Hz. Peygamber'in gelerek ne olduğunu sorması ile başlamaktadır. Bu durum bir taktiyi açıkça göstermektedir. Allah Resûlü deveye binmesini ister, Câbir hayvanın ayaklanamadığını söylemesine rağmen binmesi için ısrar eder, deveye binince de aya-

[20] Metnin devamı diğerleri ile benzerdir. Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 11/240.
[21] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/150. (No. 14864)
[22] Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdulhasan et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1999), 3/291. (No.1831)

ğı ile hayvana vurur (**ضَرَبَ الْبَعِيرَ بِرِجْلِهِ**). Hayvan öyle bir sıçrar ki Câbir tutunmasa düşecektir.[23]

Abdullah b. Şakîk orta yaşlı tâbiînlerdendir. Câbir'den tek rivayeti budur. Rical kaynaklarında iki ismin hadis ilişkisi olduğuna dair bir bilgi tespit edilememiştir. Abdullah'ın bu hatıratı Câbir'den direkt olarak dinlemediği açıktır. Metinde Câbir, gazve sırasında devesinin (hasta/yaşlı halinden dolayı) kendisine yük olduğunu (**فاعتَلَّ عليَّ**) söylemektedir. Hz. Peygamber hayvanı satması teklifinde bulunur.[24]

Muhammed b. Kays'tan gelen ve tüm isnadlar arasındaki en nâzil tarike sahip olan metinde, deve Câbir'e ait değildir. Allah Resûlü tarafından kendisine verilmiştir. Câbir'in hayvana vurduğunu görünce Hz. Peygamber bir kırbaç ile (**بِسَوْطٍ**) hayvana vurur. Câbir Medine'ye döndüğünde deveyi teslim etmek için gelir. Allah Resûlü'nü altı rekât duhâ namazı kılarken görür.[25] Bu metinde devenin hızlanması detayı yer almadığı gibi, olayın diğer örneklerden farklı bir bağlamda serdedildiği görülmektedir.

Şemaya dâhil edilmeyen bir başka rivayet ise Muttalib b. Abdullah'tan gelmektedir. Allah Resûlü Câbir'den bir deve satın alır ve Medine'ye kadar hayvanı kullanmasına izin verir (**أَفْقَرَهُ ظَهْرَهُ**). Muttalib çok sayıda rivayeti olan, Hz. Peygamber'den mürsel; sahâbîden tedlis ile aktarımda bulunan bir kimsedir.[26] Câbir ile görüştüğü tahmin edilmektedir. Bununla birlikte senedde Câbir'in ismi yer almamakta, metin ise mürsel bir anlatım tarzıyla aktarılmaktadır.[27]

1.1.2. Dua ve Bereket Vesilesi ile Devenin Hızlandığını İfade Eden Rivayetler

Bu nakilleri öncekilerden ayıran, bazı metinlerde yer alan dua ve bereket lafızlarıdır. Allah Resûlü deveye dua etmiş, bu sebeple ve hatta O'nun bereketi vesilesiyle yorgun ve yaşlı deve herkesin önüne geçecek bir hız kazanmıştır.

---

23 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/27. (No.14124)

24 İbn Ehî Mîmî, *Fevâidu İbn Ehî Mîmî*, thk. Nebîl Sadeddîn Cerrâr (Riyad: Dâru Edvâi's-Selef, 2005), 33.

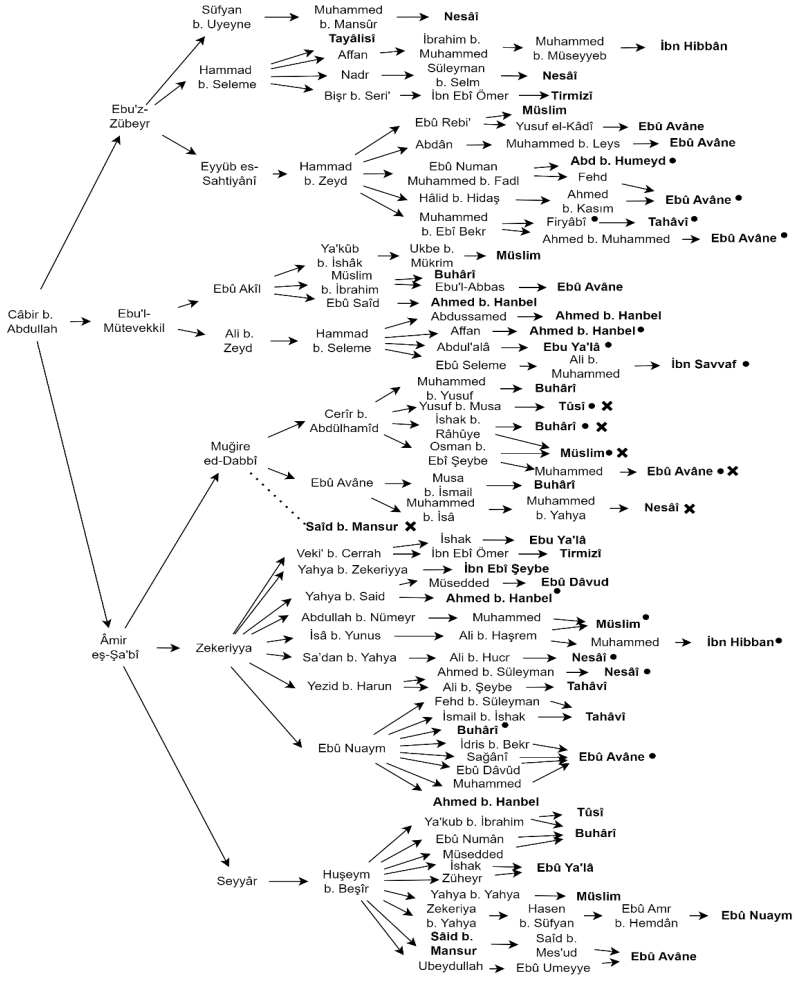
25 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 4/352. (No.4411)

26 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 28/83.

27 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman A'zamî (Hind: Meclisü'l-İlmî, 1403H.), 8/60. (No.14305)

Allah Resûlü'nün vurmadan önce dua ettiği için devenin hızlandığını ve bunun Hz. Peygamber'e ait bir bereket olduğunu belirten metinler; tâbiînden Ebu'z-Zübeyr (ö. 1**26**/**743**), Ebu'l-Mütevekkil (ö. 1**08**/**725**) ve Âmir eş-Şa'bî (ö. 104/722) kanalıyla gelen isnadların kısmî tariklerinde görülmektedir. Metninde dua lafzı bulunan senedlerin sonuna şemada nokta; bereket lafzı geçenlere ise çarpı işareti konularak bu durum gösterilmiştir. Bahsi geçen râvilerden nakledilen tarikleri şu şekilde göstermek mümkündür:

Tablo 2: Dua ve Bereket Vesilesi ile Devenin Hızlandığını İfade Eden Hadislerin İsnad Şeması

1.1.2.1. Ebu'z- Zübeyr Tarikleri

Ebu'z- Zübeyr rivayeti; Süfyân b. Uyeyne, Hammâd b. Seleme ve Eyyüb es-Sahtiyânî aracılığı ile gelmektedir. Süfyan tariki ferd bir isnad iken, Hammâd ve Eyyüb rivayeti çeşitli kaynaklara dağılmaktadır.

Süfyan'ın metninde Câbir, sürüş için elverişsiz bir deve ile yola devam ettiği için hayıflanır. Hz. Peygamber devesine talip olur. Câbir satmadan hibe etmek istese de Allah Resûlü (istiğfar sözleri ile) ısrar eder. Medine'ye geldiklerinde Câbir devenin ücretini alır. Geri çağırılınca Peygamber'in vazgeçtiğini zanneder. Allah Resûlü deveyi geri verir.[28] Süfyan rivayetinde devenin hızlanması ile ilgili bir anlatı bulunmamaktadır.

Hammâd b. Seleme'nin aktarımında Tayâlisî'nin senedi, tüm isnadların en âli tarikine sahip olan bir sülasiyyat örneğidir. (*Câbir-Ebu'z-Zübeyr- Hammâd*) Câbir, Allah Resûlü'nün deve gecesi (لَيْلَةَ الْبَعِيرِ) kendisi için 25 kez tövbe-i istiğfarda bulunduğunu söylemektedir.[29] Tirmizî deve gecesi ile Câbir ve Allah Resûlü'nün alışverişte bulunduğu günün kastedildiğini söylemektedir.[30] Ebu'z-Zübeyr'in Eyyüb ile gelen naklinde cömert bir anlatım mevcut iken, Hammâd b. Seleme'nin bu detayları paylaşmamış olduğu görülmektedir.

Eyyüb'ün râvisi Hammâd b. Zeyd'den Müslim ve Ebû Avâne'ye aynı isnad ile ulaşan Ebu'r-Rebî metninde Câbir, devesinin yorgun düştüğünü, Peygamber dürtünce sıçradığını (فَنَخَسَهُ، فَوَثَبَ) ardından hayvanın hızından ona mukayyet olamadığını, Resûlullah'ın söylediklerini duyabilmek için devenin yularına asıldığını ama güç yetiremediğini söylemektedir. Metin alışveriş detayları ile devam eder.[31]

Hammâd b. Zeyd'den 5 kişi aktarımda bulunmaktadır. Ebû Rebi' ve Abdân, dua ibaresi olmaksızın hadisi iletmektedir. Ebû Rebi', Basra'da hadis yazan birkaç isimden birisidir. Zaptı sadûk mertebe-

[28] Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/71. (No.6191)
[29] Tayâlisî, *el-Müsned*, 3/297 (No.1840); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/348. (No.8191)
[30] Tirmizî, "Menâkıb", 121. (No.3852)
[31] Müslim "Müsakat", 113. Müslim metninden farklı olarak Ebû Avâne, "Peygamberin söylediklerini duymak için" yularına hâkim olmaya çalıştığını söylemektedir. Bir sonraki isnadın da aynı metni olduğu söylenir. Bk. Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, 3/247. (No.4837)

sindedir.[32] Diğer isimler Ebû Numan, Hâlid ve Muhammed'in aktarımlarında *Allah Resûlü'nün deveye dua ettiği* belirtilmektedir. Ebû Numan metninde "Devem yoruldu, deveye (dilediği kadar) dua etti. Elindeki sopa ile dürttü, hayvan yerinden sıçradı. Peygamber'i duymak için yularına sahip olmaya çalışıyordum" denilmektedir.[33] Ebû Numan, Hammâd'ın rivayetleri söz konusu olduğunda en kuvvetli isim, ihtilaf halinde sözü tercih edilecek kişi kabul edilen birisidir.[34]

Hammâd'ın diğer râvileri dermansız bir deveden (أَعْجَفَ) bahsetmektedirler. Hâlid b. Hidâş metinde tereddüt etmektedir. Duadan emin değildir. Peygamber dürtüp mü dua etti, yoksa sadece dürttü mü bilememektedir (فَنَخَسَهُ وَدَعَا أَوْ قَالَ وَنَخَسَهُ). [35] Bu durumun Hâlid'den kaynaklandığı açıktır. Hâlid, Hammâd ile yakın bir ilişkisi olmakla birlikte ondan aktarımlarında teferrüd eden, ihtilaflı rivayetlerinin çokluğu sebebiyle cerh edilmiş birisidir.[36]

Muhammed b. Ebî Bekr sadûk mertebesinde, hadisi yazılır bir kimsedir. O da Hâlid gibi metinde tereddüt etmiştir fakat onun tereddüdü Peygamber'in duayı dürtmeden önce mi sonra mı yaptığı ile ilgilidir (فَنَخَسَهُ وَدَعَا أَوْ قَالَ: دَعَا وَنَخَسَ).[37]

Süfyan b. Uyeyne ve Hammâd b. Seleme duadan bahsetmemektedir. Hammâd b. Zeyd'in aktarıcılarının ise tereddütlü anlatıları ve zaptı yetersiz kişilerin varlığı, bir tasarruf neticesinde dua bilgisine yer verildiğini düşündürtmektedir. Hammâd'ın en sıkı râvisi ve ihtilaf halinde sözü tercih edilecek olan Ebû Numan'ın dua ifadesini zikretmiş olması, lafzı Hammâd'ın idrac ettiği izlenimini vermektedir. Hammâd b. Zeyd'in ise Eyyüb'ün en meşhur talebesi olması, ihtilaflı bir durumda Hammâd'ın rivayet şeklinin esas alınmasının tavsiye edilmesi,[38] Hammâd'ın lafzı titizlik ile Eyyüb'den aldığına işaret görülebilir. Bu durumda metindeki dua ifadesinin ilavesi, Hammâd'da değil Eyyüb'de gerçekleşmiş olmalıdır.

---

32 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/425; Ebü'l-Fazl İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Hindistan: Dâiretü'l-Maʿârifi'n-Nizâmiyye, 1326H), 4/191.

33 Ebû Muhammed Nasr, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, 2/575; Ebû Avâne el-İsferâyînî, *el-Müstahrec*, 3/246. (No.4836)

34 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 26/290.

35 Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, 3/247. (No.4837)

36 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 8/48.

37 Firyâbî, *Delâilü'n-nübüvve*, 86; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 11/240; Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, 3/247. (No.4837)

38 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 7/247.

1.1.2.2. Ebu'l-Mütevekkil Tarikleri

Dua lafzını içeren bir diğer anlatı, Ebu'l-Mütevekkil kanalıyla gelen tariklerde görülmektedir. Ebû Akîl'den gelen Buhârî ve Müslim'in metinlerinde müelliflerin takti ile yalnızca deve alışverişinden bahsetmek suretiyle nakletmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Buhârî aynı sened ile hadise daha mütemmim bir metinle tekrar yer vermektedir.[39] Buna göre, Ebû Akîl'in olayı daha geniş bir anlatı ile sunduğu, müellifin tam haline vakıf olduğu metni bir yerde ihtisar etmeyi seçtiği anlaşılmaktadır. Bu durumu Ebû Avane ve Ahmed b. Hanbel'in detaylı metinlerinden teyit etmekteyiz.

Buhârî'nin Müslim b. İbrahim'den aktardığı geniş metinde Ebu'l-Mütevekkil, Câbir'den Hz. Peygamber'den işittiği bir şeyler aktarmasını istemektedir. Bu anlatıya göre Câbir, lekesi bulunmayan boz kızıl devesi ile tüm kafilenin önündedir. Bir anda devesi mukavemet gösterir (إِذْ قَامَ عَلَيَّ); Allah Resûlü'nün deveye müdahalesi ile hayvan yerinden sıçrar.

Buhârî'nin tariki ile hadise ulaşan Ebû Avâne de metnin girişinde bir ihtisarda bulunmayı seçmiş; devenin rengi ve durumu ile ilgili bölümde kesinti yapmış ve direkt olarak deveye vurulması konusuna geçilmiştir.[40]

Ahmed b. Hanbel'de yer alan metinde Câbir'in devesi "ordu içerisinde bir benzeri daha olmayan boz kızıl deve (جَمَلٍ أَرْمَكَ)" olarak tanımlanmaktadır. Tüm grubun önünde ve kafilenin en iyisi olan hayvan bir anda hareketsiz kalır. Hz. Peygamber ne olduğunu sorar, Câbir ne olduğunu bilmemektedir. Allah Resûlü kırbacını ister, deveye bir kez vurması ile hayvan tüm yolu gidecek kadar hızlanır. Deveye talip olan Peygamber, Medine'de hayvana binerek "ne güzel devem var" diyerek dolanır. Başka bir metinde bulunmayan detaylar ile bu anlatımın, Ebû Saîd'e has olduğu görülmektedir.[41]

Ebu'l-Mütevekkil- Ali b. Zeyd- Hammâd b. Seleme tarikinden gelen haber üç müellife ulaşmaktadır. Ahmed b. Hanbel iki ayrı sened ile hadise yer vermektedir. Abdussamed'in aktarımında sadece deve alışverişinden bahsedilirken, Affan'dan gelen metinde bazı detaylar mevcuttur. Buna göre çıkılan gazve Tebük'tür. Câbir'in devesi yaşlı-

39 Buhârî, "Cihad ve's-siyer", 49 (No.2861); Buhârî, "Mezâlim", 27. (No.2470)
40 Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, 3/247. (No.4837)
41 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/248. (No.15004)

dır, yorgun düşer ve olduğu yerde çakılı kalır (رَزَمَ). Allah Resûlü deveye dua eder ve azarlar (فَدَعَا لَهُ وَزَجَرَهُ). Bunun üzerine hayvan bir daha geride kalmaz. Allah Resûlü daha sonra devenin nasıl olduğunu sormaya gelir ve hayvana talip olur.[42]

Aynı tarikle gelen Ebû Ya'lâ rivayetinde, kızıl deve geride kalır. Allah Resûlü dua eder ve hayvanı azarlar. Devenin hızlanmasını betimleyen bir ifade bulunmamaktadır ancak Allah Resûlü tekrar gelip sorduğunda, hayvanın geceden beri tüm kafilenin önünde olduğunu öğrenir.[43] İbn Savvâf metni de benzerdir.[44]

Ebu'l-Mütevekkil'in iki aktarıcısından gelen rivayetlerden yalnızca Ali b. Zeyd tarikinde deveye müdahale edilmesini betimleyen metinlerde dua detayına yer verildiği tespit edilmiştir. Ali b. Zeyd, rivayeti çok olmasına mukabil zayıf, delil alınmaz, mecruh bir râvi olarak tanınan bir kimsedir.[45] Metindeki idracın Ali b. Zeyd'den kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

1.1.2.3. Âmir eş-Şa'bî Tarikleri

Kaynaklara en geniş rivayet ağı ile ulaşan bilgi; Muğire, Zekeriyya ve Seyyâr aracılığıyla nakledilen Âmir eş-Şa'bî rivayetidir.

Muğire aracılığıyla metinler, Cerîr ve Ebû Avâne Vaddâh b. Abdullah'tan dağılmaktadır. Cerîr'den gelen Muhammed b. Yusuf aktarımında Buhârî, sadece deve alışverişinden bahsetmektedir.

Cerîr'in rivayetlerinin dağıldığı diğer müelliflerden Tûsî'nin aktarımında, Câbir'in devesi yorgunluktan ilerleyemez haldedir. Durumu öğrenen Hz. Peygamber deveyi paylar ve dua eder (فَزَجَرَهُ وَدَعَا لَهُ). Deve yol boyu diğerlerinin önünde olur. Allah Resûlü gelerek devenin nasıl olduğunu sorar, Câbir "iyidir, bereketiniz isabet etti (بِخَيْرٍ قَدْ أَصَابَهُ بَرَكَتُكَ)" şeklinde cevap verir.[46] Cerîr'den aktarımda bulunan Buhârî, Müslim ve Ebû Avâne metinlerinde de devenin hızlanması Allah Resûlü'nün bereketi olarak açıklanmaktadır. Câbir'in devesi ile ilgili tüm metinlerden yalnızca Cerîr'e ait bu kümede or-

42 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/177. (No.14903)
43 Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, 3/329. (No.1793)
44 İbn Savvâf, *Cüz min hadisi Ebî Ali es-Savvâf* (Mevkıu'ş-Şebeketi'l-İslâmiyye, 2004), 60.
45 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/434.
46 Tûsî, *Müstahrec ala Câmii't-Tirmizî*, thk. Ahmed b. Tahir (Riyad: Dâru'l-Müeyyed, 1424H), 5/442.

taya çıkan bu farklılık, şemada senedlerin sonunda bir çarpı işareti ile gösterilmiştir.

Muğire'nin diğer râvisi Ebû Avâne'den gelen metinlerde Câbir deveyi sürüklemektedir (أُزْحِفَ الْجَمَلُ). Buhârî metninde Peygamber için "dürttü (فَوَكَزَهُ)" denilirken, Nesâî'de "azarladı (فَزَجَرَهُ)" fiili seçilmiştir. Yazım benzerliğinden hareketle metinde bir tashifatın söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Buhârî metninde dua ve bereket lafızları yer almaz iken, benzer tarikle gelen Nesâî metninde dua ifadesi olmaksızın Allah Resûlü'nün bereketi ile devenin hızlandığı söylenmektedir.[47]

Muğire'den gelen metinlerde diğerlerinde olmayan bir diğer bilgi, Câbir'in hantal deveyi Resûl'e sattığını öğrenen dayısının onu azarlamasıdır. Resûlullah'ın hem deveyi hem deve bedelini hem de ganimet olarak düşen payını Câbir'e vermesi de yalnızca Muğire'nin râvisi Ebû Âvâne tarafından dile getirilir.[48]

Saîd b. Mansûr muallak bir senedle Muğire'den naklen Câbir'in Peygamber'e hitaben söylediği "bu sizin bereketinizdir (هَذِهِ بَرَكَتُكَ)" ifadesine yer vermektedir.[49] Saîd yüksek ihtimalle bu bilgiye Cerîr vasıtasıyla ulaşmıştır. Rical kaynaklarına göre Cerîr'den sema'ı vardır fakat mecruh bir isim olması hasebiyle burada adını zikretmemiş olmalıdır.

Altı müellifin Muğire ed-Dabbî tarikiyle ulaştırdığı metinlerde hem dua hem de bereket ifadelerine yer verilmektedir. Buhârî, *İshâk- Cerîr* senedinin metninde dua ve berekete değinirken, *Muhammed- Cerîr* senedinin metninde deve satışı konusu ile iktifa etmiştir. Buhârî'nin nezdinde mütemmim bir metin olmasına mukabil, hadise takti yoluyla yer vermeyi seçtiği anlaşılmaktadır. Bu kümede Muğire ya da Âmir eş-Şa'bî'nin dua ve bereket lafızları üzerine tasarrufta bulunduğu anlaşılmaktadır.

Câbir- Âmir- Zekeriyya kanalıyla gelen metinlerde Ebû Ya'lâ, Tirmizî, İbn Ebî Şeybe ve Ebû Dâvûd (ö. 275/889) yalnızca deve satışını ele alırken, Ebû Dâvûd ile aynı tarike sahip olan Ahmed b. Hanbel, Allah Resûlü'nün yorulan deveye ayağıyla vurup dua etti-

47 Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/69. (No.6188)
48 Buhârî, "İstikrâd", 18. (No.2406)
49 Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, thk. Habîburrahman A'zâmî (Hind: Dâru's-Selefiyye, 1982), 1/168. (No.511)

ğini (**فَضَرَبَهُ بِرِجْلِهِ وَدَعَا**) söylemektedir.[50] Ebû Dâvûd'un metninde Câbir, Mediye'ye kadar deveyi kullanmak istediğini söyleyince "Deveni alıp gitmek için mi seninle pazarlık ediyorum sanıyorsun, deven de bedeli de senindir" denilirken,[51] aynı senede sahip Ahmed b. Hanbel'de böyle bir lafız bulunmamaktadır. Müslim'in metninde Câbir yorgun düşen devesini salıvermek niyetindedir. İbn Hibbân ve Nesâî'de de metinler benzerdir.[52] Tüm metinlerden farklı olarak Müslim rivayetinde Hz. Peygamber, duayı Câbir'e etmektedir (**فَدَعَا لِي**).[53]

Âmir- Zekeriyya- Yezid b. Harun kanalıyla gelen Nesâî ve Tahâvî metinleri birbirlerinden oldukça farklıdır. Hâlbuki yalnızca müelliflerin hocaları farklılaşmıştır. Nesâî'nin, hocası Ahmed b. Süleyman'dan aktardığı metin Zekeriyya'dan gelen diğer Nesâî metinleriyle dua lafzını ihtiva etmesi bakımından benziyorken; Tahâvî'nin, hocası Ali b. Şeybe'den aldığı metin, anlatı şekli ve dua lafzını içermemesi ile bu kümedeki diğer rivayetlerden ayrışmaktadır.

Âmir- Zekeriyya- Ebû Nuaym kanalıyla gelen Tahâvî metni, Tahâvî'nin az önceki anlatısıyla benzerdir (**بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، وَبِمَتْنِهِ**). Hâlbuki bu kümedeki mütemmim Buhârî metni ile ve Ebû Avâne nakli, Allah Resûlü'nün deveye dua ettiğini söylemektedirler.[54] Ahmed b. Hanbel rivayetinin metni ise Câbir'in deveyi Medine'ye kadar kullanmak isteyişinden ibarettir.

Zekeriya'dan olayı mütemmim olarak nakleden râvilerin tamamı dua detayına yer vermektedir. İçlerinden sadece Yezid b. Harun'un râvisi Ali b. Şeybe duadan bahsetmemektedir. Ali hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır.[55] Tahâvî aktardığı bu senedin akabinde Zekeriya'dan gelen başka tariklere daha (*Ebû Nuaym- Fehd b. Süleyman ve İsmail b. İshak*) yer vermekte, Ali b. Şeybe tarikiyle benzer olduğunu söyleyerek metni vermemektedir. O halde bu tarikin metninde dua lafzının yer almadığı düşünülebilir. Bununla birlikte **'مِثْلَه'** ifadesi iki metnin de tamamıyla aynı oldu-

[50] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/107. (No.14195)

[51] Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), "Buyû", 69. (No.3505)

[52] İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 14/450. (No.6519)

[53] Müellif bir sonraki tarikin de benzer metni olduğunu söylemektedir. Bk. Müslim "Müsakat", 109.

[54] Buhârî, "Şurût", 4. (No. 2718); Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, 3/248. (No.4841)

[55] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 13/393.

ğuna mı işaret etmektedir, yoksa müellif lafızları birebir aynı olmasa da aynı olayı anlatan bir metin olduğunu mu söylemek istemektedir bunu bilmek mümkün olamamaktadır. 'Dua etti/**دَعَا**' lafzı Tahâvî için kayda değer bir metin ihtilafı olmayabilir ve bu durumda dua lafzının yer almayışını metinde bir farklılık olarak gözetmeksizin, 'benzer/**مِثْلَه**' kelimesini uygun görmüş olabilir. Ali b. Şeybe'nin dua kelimesini tasarrufen metinde zikretmediğini, akabinde gelen Fehd ve İshak tariklerinin de yakın içerikte görülerek ona benzer sayılmak suretiyle metinsiz verildiğini düşünebiliriz. Sonuç olarak Zekeriyya'dan gelen tam metinler dua lafzını ortak olarak ihtiva ediyor gözükmektedir ki bu durum lafzın Zekeriyya ya da Âmir eş-Şâbî tarafından idrac edildiğini düşündürmektedir. Zekeriyya hocası Âmir'den tedlisi çok olan bu sebeple Âmir rivayetleri cerh edilmiş bir kimsedir. Bu meşhur bir kanaat olup oğlu Yahya'dan, "istesem babamın Şa'bî ile arasındaki ismi söylerdim" dediği nakledilir.[56]

Âmir'in diğer râvisi Seyyâr'dan Huşeym aracılığı ile gelen metinlerde Câbir, hayvana müdahale edenin Peygamber olduğunu sonradan fark etmektedir.[57] Ağır aksak olan devesini (**قَطُوف**) acele ettirmektedir. Arkasından bir binekli yaklaşır ve elindeki mızrak ile hayvanı dürter. (**نَخَسَ بَعِيرِي بِعَنَزَةٍ**) Görülebilecek en hızlı deve oluverir. Peygamber acelesinin sebebini sorar ve evliliği ile ilgili detayları öğrenir.[58] Yalnızca Müsedded tarikinde Buhârî, devenin hızlanmasından bahsetmez. Hantal devesiyle Câbir'in acele ettiğini gören Hz. Peygamber onun yeni evli olduğunu öğrenir. Seyyâr metinlerinde, tüm metinlerden farklı olarak Allah Resûlü'nün ordu mensuplarına evlerine girmeden önce eşlerine kendilerine bakım yapıp toparlanmaları için müsaade etmelerini salık verdiğinden bahsedilmektedir. Bu kümede yalnızca Ebû Ya'lâ'nın İshak aracılığı ile naklettiği metinde bu detayların hiçbirisi yer almamakta ve sadece Câbir'in Peygamber'e bir deve sattığı bildirilmektedir.[59]

Huşeym, sika olduğu defaatle belirtilen bir kimse olmakla birlikte tedlis-i hafi ile şöhret bulmuştur. Ahmed b. Hanbel Seyyâr'dan

[56] Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9/362.

[57] Yalnızca, Huşeym tarikiyle gelen Ebû Avâne metninde, Câbir gelenin Peygamber olduğunu söylemektedir. Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, 3/248. (No.4840)

[58] Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, 1/168 (No.511); Tûsî, *Müstahrec ala Câmii't-Tirmizî*, 5/198; Buhârî, "Nikâh", 123 (No.5245), 124 (No.5247); Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, 3/377 (No.1850); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 2/32 (No.1143); Müslim, "Rada", 57.

[59] Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, 4/92. (No.2123)

semaı olmadığını söylerken,[60] Ebû Ya'lâ onu Seyyâr'ın rivayetini en iyi bilen kişi olarak saymaktadır.[61]

Âmir'den Muğire, Zekeriya ve Seyyâr aracılığı ile gelen metinlerden sadece Muğire ve Zekeriyya'nın dâhil olduğu tariklerde devenin dua vesilesiyle eşi bulunmaz bir hıza eriştiği ifade edilirken Huşeym aracılığı ile gelen metinlerde, Allah Resûlü'nün deveyi hızlandırırken müdahaleden başka izlediği bir yoldan bahsedilmemekte, dua ve berekete yer verilmemektedir.

Dua ve bereket vesilesi ile devenin hızlandığının ifade edildiği senedlerin şâhid ve mütâbî tarikleri göz önüne alındığında, bu lafızların tâbiîn veya sonraki tabakalarda bir râvi tasarrufu olarak metne idrac oldukları kanaati kuvvet kazanmaktadır.

1.2. Metin Analizi

Hadisin yer aldığı kaynakların birçoğunda metinler taktiye uğramıştır. Rivayet, daha ziyade fıkha konu olması bakımından ele alınmış; devenin satışının yolda gerçekleşmesi, satın alanın eline malın sonradan geçmesi, bedel belirlemeden satış yapmak gibi yönleriyle işlenmiştir.[62]

İsnad şemasında belli rivayet kümelerinde, yalnızca o kümede neşet eden kısmî metin benzerlikleri mevcuttur. Örneğin *Câbir- Vehb- Ubeydullah* kanalı ile gelen metinlerde, ne Vehb'in diğer talebesi Muhammed b. İshak'tan ne de diğer tâbiînlerden gelen "Çengelli sopası ile çekiştirdi" (**حَجَنَهُ بِمِحْجَنِهِ**) ibaresi yer alır. Aynı şekilde "mızrak ile dürttü" (**فَنَخَسَ بَعِيرِي بِعَنَزَةٍ**) lafzı *Câbir- Âmir- Seyyâr* tariklerinin tamamında; Peygamber'in "Yanında sopa var mı" şeklindeki sorusu (**أَمَعَكَ قَضِيبٌ**), sadece *Câbir- Atâ- İbn Cüreyc* metinlerinde görülür. Yine Câbir'in, parayı Harre günü kendisinden gasp edilene kadar sakladığını söylemesi, sadece *Câbir- Salim- A'meş* tariklerinde geçmektedir. Peygamber'in Câbir'e istiğfarda bulunduğu detayı sadece *Câbir- Ebû Nadra* metinlerinde ve Ebu'z-Zübeyr'den Süfyan ve Hammâd'ın aktarımlarında görülmektedir. Nesâî, Allah Resûlü'nün istiğfar sözlerini Câbir'in fazileti olarak görmekte ve bunu babın ilk hadisi olarak vermektedir.[63] Hâlbuki Ebû Nadra'nın

60 İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/62.
61 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 30/282.
62 Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ebrâr şerhu Mesâbîhi's-Sünne*, thk. Nureddîn Tâlib (Kuveyt, 2012), 2/252.
63 Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/348. (No.8191)

açıklaması, istiğfarın Câbir'in fazileti sebebiyle yapılmadığını göstermektedir. Ebû Nadra o zamanlarda insanların birbirleriyle "şunu yap Allah seni affetsin" şeklinde konuştuklarını söylemektedir.[64] Metindeki istiğfar ifadesinin, alışveriş sırasında Câbir'in deve karşılığında bedel almak istememesi; buna karşılık Hz. Peygamber'in ısrarla ücret teklif etmesi bağlamında zikredildiği anlaşılmaktadır. Bu durumda diyalogda geçen istiğfarın, salt bir dua ve yakarıştan ibaret olmayıp; olay akışı içinde muhatabı ikna etmek ve tesir oluşturmak amacıyla coşkulu bir üslûpla kullanıldığı, örfî bir söylem olarak retorik bir işlev üstlendiği anlaşılmaktadır.

Buhârî hadise farklı tariklerle birkaç babda yer vermektedir. Buyû kitabında "Herhangi bir neviden binek hayvanı satın alma",[65] Cihâd kitabında "Gazvede başkasının hayvanına vuran kimse", Mezâlim kitabında "Deveyi mescidin önüne ya da taş döşemeliğe bağlayan kimse" başlıklarıyla zikreder.[66] Buhârî'nin metinlerde takti' yaptığı, metnin üzerinde de muadillerine kıyasla lafızlarda tasarrufta bulunduğu görülmektedir. Cihâd kitabında "Liderden izin almak" başlığında verdiği metin, dua ve bereket lafızlarını içermektedir. [67] Aynı kümedeki dua ve bereket detaylı Müslim metni için Nevevî "Deve satmak ve üzerine binmeyi istisna tutmak" başlığını seçmiştir.[68]

Buhârî, Mekkî b. İbrahim'den aktardığı hadis için "Bir kişi bir başka kişiyi ne kadar vereceğini beyan etmeden bir şahsa bir şey vermesi için vekil yaptığında, vekil bu şahsa insanların örf edindiği ölçüde verir" şeklinde bir babda yazmıştır. Metinde Allah Resûlü Bilal'e ödeme yapması için seslenmekte fakat miktar belirtmemektedir. Bilal de dört dinardan biraz fazlasını verir.[69] Müellifin hadis için seçtiği diğer başlıklar "Yanında para olmayan ve borç ile alışveriş yapan kişi",[70] "Dul kadın ile evlenme",[71] "Satıcının belli bir yere kadar binek hayvanının sırtını kullanmayı şart kılması"[72] şeklindedir.

64 Müslim "Rada", 58.
65 Buhârî, "Buyû", 34. (No. 2097)
66 Buhârî, "Cihad ve's-siyer", 49 (No.2861); Buhârî, "Mezâlim", 27. (No.2470)
67 Buhârî, "Cihad ve's-siyer", 112. (No.2967)
68 Müslim "Müsakat", 110.
69 Buhârî, "Vekalet", 8. (No.2309)
70 Buhârî, ""İstikrâd", 1. (No.2385)
71 Buhârî, "Nikâh", 10. (No.5079)
72 Buhârî, "Şurût", 4. (No.2718)

Müslim, Muhammed b. Müsenna'dan aktardığı hadisi aynı sened ile iki ayrı yerde zikretmektedir. Emzirme kitabı "Bekâr ile evlenmenin güzel oluşu"[73] babında, Allah Resûlü Câbir ile evliliği üzerine sohbet etmektedir.[74] Yolcunun namazı kitabı "Yolculuktan gelenin evvela mescitte iki rekât namaz kılmasının tavsiye edilmesi" babında ise, Câbir'in Medine'ye vardığı ve Allah Resûlü'nün ona devesini bırakıp iki rekât namaz kılmasını söylediği habere yer verilmektedir.[75] Müslim'in de Buhârî gibi takti' yaptığı ve daha geniş bir metin içerisinden seçmeci bir tasarruf ile daha kısa bir metin inşa ettiği tespit edilmiştir.

Ebû Avane de tek bir metni aynı sened ile iki ayrı yerde vermektedir. "Seferden gelen kişinin önce mescide uğrayıp iki rekât namaz kılmasının gerekliliği" başlığı ile hadisin, Peygamber'in deveyi teslime gelen Câbir'e mescide girerek iki rekât namaz kılmasını söylemesi bölümünü; "Alışveriş sırasında şart koşmanın cevazı" babında ise Câbir'in deveyi Medine'ye kadar kullanmak istemesi kısmını vermektedir.[76]

Tirmizî, *Amir eş-Şa'bi- Zekeriyya* tarikiyle verdiği rivayette devenin hızlanmasından bahsetmez. Câbir'in Resûl'e bir deve sattığını ve Medine'ye gelesiye kadar deveye binmeyi şart koştuğunu haber verir. Bu örneği, alışverişte şart koşmanın delili olarak sunmaktadır.[77] "Câbir'in menkıbeleri" bölümünde ise babasının ölümü üzere kız kardeşlerinin sorumluluğunu üstlendiği için Allah Resûlü'nün ona acıdığını söylemektedir. [78] Ebû Dâvûd "Alışverişte şart koşmak"[79], İbn Mâce "Pazarlık yapmak"[80], İbn Ebî Şeybe "Satışta istisna yapmaya ruhsat verenler"[81] başlıklarını seçmiştir.

İbn Hibbân rivayetler için "Câbir'in satış sonrası deveye binmeyi istisna etmesi", "Allah Resûlü'nün devenin ücretinden sonra deveyi de vermesi" ve "Allah'ın, Elçisine Câbir'in bineği hususunda icabet edişi" başlıklarını seçmiştir. Son bab başlığı ilginçtir. Dua ve

73 Müslim, "Rada", 57.
74 Müslim "Rada", 58.
75 Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 73.
76 Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, 1/347; 3/249.
77 Tirmizî, "Buyû", 30. (No.1253)
78 Tirmizî, "Menâkıb", 121. (No.3852)
79 Ebû Dâvûd, "Buyû", 69. (No.3505)
80 İbn Mâce, "Ticârât", 29. (No.2205)
81 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/375. (No.21199)

bereket detaylarına yer vermediği halde müellif devenin hızlanmasını Allah'ın bir lütfu olarak değerlendirmiş gözükmektedir.[82]

Câbir b. Abdullah'tan Ebû Abdurrahman Hubulî'nin nakliyle gelen ferd tarikin metninde diğer metinlerde olmayan ilaveler vardır. Allah Resûlü'nün ayağıyla vurup deveyi hızlandırdıktan sonra "Şimdi ailene gidebilirsin, sana kolaylık sağladıklarını göreceksin. Bir döşek erkeğe, bir döşek kadına, biri misafire, dördüncüsü ise şeytanadır" buyurduğu nakledilir.[83] *Âmir eş-Şa'bî- Seyyâr* kanalıyla gelen metinlerde Allah Resûlü, ordu mensuplarına eşlerinin yanına girmeden önce, kadınlarının kendilerine çeki düzen vermesi için zaman tanımalarını söylemektedir.[84] Muharib b. Disâr'dan gelen rivayette ise Câbir, Allah Resûlü'nün yolculukta bir inek kestirdiğini ve etlerini pay ettiğini aktarır.[85]

Allah Resûlü'nün deveyi hızlandırması meselesini merkeze alarak hadise bir başlık seçen tek isim, İbn Ebî Şeybe'dir. Müellif, Fezâil kitabında yer alan "Allah'ın Muhammed (a.s)'e verdikleri" bab başlığı altında, Allah Resûlü'nün bereket ve faziletine işaret ettiğini düşündüğü 173 hadisten biri olarak bu rivayete yer vermiştir. Ne var ki müellifin seçtiği hadis metninde hayvana dua edilmesine dair herhangi bir ifade yer almamaktadır. Allah Resûlü, eline bir şey alarak deveye vurmuştur. [86] Bu durumda, müellif nazarında Allah Resûlü'nün devenin hızlanmasına vesile olan bu fiili -duadan bahsedilmemesine rağmen- mucizenin bir parçası kabul edilmektedir. Zira hayvanın hızlanması, nübüvvetin alametlerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Rivayet için "Hz. Peygamber bir şeye dua eder ve ondan bir çokluk hâsıl olur" başlığını seçen Firyâbî için de bu durum, Peygamber'in olağanüstülüklerinden birisidir.[87]

Senedler ve onlara ait metinlerin tetkiki neticesinde, bazı müelliflerin kıssanın tüm detaylarına hâkim olmalarına rağmen, gerekli gördükleri ölçüde ve arzu ettikleri bölümleri seçmeci bir tavırla ayırarak; zaman zaman da metin üzerinde anlam değişikliğine yol açmayacak düzeyde tasarruflarda bulunarak rivayetleri taktî yoluyla eserlerine aldıkları tespit edilmiştir. Rivayet incelenirken metnin

82 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 14/442.
83 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/27. (No.14124)
84 Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, 3/377. (No.1850)
85 Tayâlisî, *el-Müsned*, 3/291. (No.1831)
86 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/320. (No.31752)
87 Firyâbî, *Delâilü'n-nübüvve*, 87.

mi yoksa senedin mi izinin sürülmesi gerektiği noktasında ise tereddüt hasıl olmuştur. Nitekim sened esas alındığında, dua vurgusunun işlendiği bir kümede yer alan ve taktî ile gelen bir metin, herhangi bir detay sunmaması nedeniyle sened kümesinde farklı bir etki oluşturabilmektedir. Bu durumda anlatıda ihtisâr yöntemini tercih eden müellife sorulacak şu sorular gündeme gelmektedir: Bu metnin tam şekli nasıldı? Bedel tariklerde yer alan detaylar, onun elindeki aslî metinde de mevcut muydu ve şeyh bu detayları bilinçli bir tasarrufla mı çıkardı? Yoksa müellifin elindeki metin başından itibaren muhtasar mıydı ve bize yansıyan hâli yalnızca bundan mı ibaretti? Her ne kadar bu soruların kesin yanıtlarını vermek mümkün olmasa da bu durum araştırmacıya, farklı ihtimalleri göz önünde bulundurarak değerlendirme yapma imkânı sunmaktadır.

2. Şârih Yorumları

Hadisin yer aldığı kaynaklarda müelliflerin tercih ettikleri başlıklar, şârihlerin de konuyu ele alışlarında benzer bir yaklaşım sergilemelerine zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle rivayetin alışveriş bağlamında değerlendirilmesi kaçınılmaz hâle gelmiştir.

Allah Resûlü, deveyi Câbir'den yolculuk esnasında satın almış; ancak ücretini Medîne'ye dönmeden ödememiştir. Başka bir örnekte Yahudi bir adamdan yiyecek satın alması da benzer şekilde gerçekleşmiştir. Bu örnekler, sünnetin pratik yansımaları olarak değerlendirilmektedir. [88] Bu rivayetten, Allah Resûlü'nün cömertliği, ashâbına karşı tevazuu ve şefkati ile duasının bereketi anlaşılmaktadır.[89]

Hattabî (ö. 388/998), konuyu hayvanın darp edilmesi açısından değerlendirir. Bu örnek ile hayvana vurmanın caiz olduğu anlaşılır. Akıl ve idrakten yoksun canlılar, çoğu zaman sözle değil, fiziksel bir müdahale ile yönlendirilebilir. Allah Resûlü'nün de elindeki sopa ile onu harekete geçirmesi bu bağlamda değerlendirilebilir.[90] İbn Battal, hizmet beklenen canlıya vurmanın caiz olduğunu savunmaktadır. Bu değerlendirmesini, bağlamı genişleterek erkek ve

88 İbn Mülakkın, Buhârî'nin Câbir'e ait bu rivayeti, çeşitli metinler halinde eserinde yaklaşık 20 farklı yerde ele aldığını söylemektedir. Bk. *et-Tavdîh li şerhi'l-Câmii's-Sahîh* (Dımaşk, 2008), 14/206.

89 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî şerhu Sahîh el-Buhârî*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959), 5/321.

90 Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen* (Haleb: Matba'atü'l-İlmiyye, 1932), 1/55.

kadın köleye de teşmil eder. Ancak burada kastedilen vurma, mutlak anlamda bir dövme eylemi değildir; ihtiyaç hâlinde ve gereği kadar yapılan sınırlı bir müdahaledir.[91]

Bu noktada, deveye vurmanın sınırları ile "şayet kiralayan kişinin elinde vurmaktan dolayı deve ölecek olursa" durumu tartışılmış; Allah Resûlü'nün deveye vuruşu bu tartışmadan istisna edilmiştir. Zira O, bunu hayvanı uygun bir biçimde terbiye etmek amacıyla yapmıştır. Tartışmanın odak noktasını ise böyle bir durumda devenin tazmin edilip edilmeyeceği meselesi oluşturmuştur.[92]

Bu çıkarımların akabinde kimi şârihler için devenin canlanması apaçık bir mucizedir.[93] Devenin hızlanması Allah Resûlü'nün ona dua etmesi sebebiyledir.[94] Onun deveye vurduğunda tüm sürünün önüne geçmesi yalnızca Allah Resûlü'ne ait bir ayettir.[95] Zayıflığının kuvvete dönüşmesi "bilinen tüm develerden daha hızlı" hale gelmesi, Allah Resûlü'nün elinin bereketidir.[96] Peygamber deveye vurunca bereketiyle hayvan kuvvetlenmiş ve yürüyüşü düzelmiştir. Yorgun devenin güç bularak hızlanması bu sebepledir.[97] Allah'ın yardımı söz konusudur.[98] Nübüvvet alametlerinden ve peygamber mucizelerinden biri yaşanmıştır. Resûlullah'ın bereketiyle devenin zayıflığının yerini kuvvet almıştır.[99] Bu ifadeler şârihler tarafından tekrar edilmiş,[100] olayın bir mucize sonucu gerçekleştiği ön kabulü ile metindeki lafız farklarından kaynaklı duruma işaret edilmemiştir.

91 İbn Dakîku'l-îd, *Şerhu'l-İlmâm bi ehâdîsi'l-ahkâm*, thk. Muhammed Hallûf el-Abdullah (y.y., 2009), 4/194.

92 İbn Mülakkın, *et-Tavdîh*, 17/527.

93 Şemseddîn el-Birmâvî, *el-Lâmiu's-sahîh bi şerhi'l-Câmii's-Sahîh*, thk. Nûreddîn Tâlib vd., 2012, 7/41.

94 İbnü'l-Attâr, *el-Udde fî şerhi'l-Umde fî ehâdîsi'l-ahkâm*, thk. Nizam Muhammed Sâlih (Beyrut, 2006), 2/1158.

95 İbn Hubeyre, *el-İfsâh an meʿânî's-sıhâh*, thk. Fuad Abdülmünʿim Ahmed (y.y., 1417), 8/266.

96 Birmâvî, *el-Lâmiu's-sahîh*, 7/280; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Muʿlim bi fevâʾidi'l-Müslim*, thk. Yahyâ İsmâil (Mısır: Dârü'l-Vefâ, 1998), 4/676.

97 Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Müslim* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1972), 11/35.

98 Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Matbaatü'l-Kübra'l-Emîrîyye, 1323H), 4/36.

99 Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 12/140. 13/297.

100 İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 5/65, 6/445; 9/84.; 11/461; Birmâvî, *el-Lâmiu's-sahîh*, 8/281; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 5/322.

Buhârî metninde Allah Resûlü'nün deveye dua ettiği kısım bazı rivayetlerde yer almamakla birlikte, Kirmânî ilgili rivayetin şerhinde Câbir'in devesinin bitkin bir hâlden toparlanıp hızlanmasını, Allah Resûlü'nün açık bir mucizesi olarak değerlendirmektedir.[101]

Fâkihânî (ö. 734/1334), nübüvvet alâmeti olan bir mucize olarak değerlendirdiği rivayetin, duanın Câbir için edildiği versiyonunu nakletmekte ve duanın gerekçesinin belirtilmemiş olmasına özellikle dikkat çekmektedir. [102] Yapılan incelemede duanın Câbir'in şahsına yapıldığı bilgisinin yalnızca bir metinde yer aldığı ve bu ifadenin şazz bir rivayet olduğu tespit edilmiştir.[103]

Molla Gürânî (ö. 893/1488), devenin hızlanmasını bir mucize olarak değerlendiren isimlerden biridir. Hatta bu durumu, Allah Resûlü'nün Ebû Talha'nın atına binip hayvanın süratinden övgüyle bahsettiği rivayetle benzer görmektedir. Gürânî'ye göre, o rivayette bahsi geçen at normalde miskin bir hayvandır; ancak Allah Resûlü ona bindiği için mucizevî şekilde hız kazanmıştır.[104]

Câbir'in devenin yaşlı/zayıf olması nedeniyle ondan kurtulmak istediği; bu amaçla Câhiliye döneminden beri süregelen bir âdet olarak hayvanı açık araziye salmayı düşündüğünden bahsedilmektedir. İbn Asâkir (ö. 571/1176), *Târîh* adlı eserinde Câbir'in biyografisinde; devenin, Allah Resûlü'nün hayatta olduğu süre boyunca ve sonrasında Ebû Bekir ile Ömer'in hilâfeti dönemlerinde Câbir'in yanında kaldığını, iyice ihtiyarladığında ise Halife Ömer'e getirildiğini aktarmaktadır. Rivayete göre Ömer deveyi tanımış, bu olayı hatırlamış ve onu sadaka develeri arasına alarak ömrünün sonuna kadar en iyi meralarda otlatılmasını sağlayacağına söz vermiştir.[105] Bu anlatı, söz konusu devenin toplum nezdinde şöhret kazanmış ve

[101] Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1981), 9/217. Bu sözü duanın yer aldığı rivayetin şerhinde de tekrarlar. Bk. 12/30.

[102] Tâceddîn el-Fâkihânî, *Riyâdu'l-efhâm fî şerhi Umdeti'l-ahkâm*, thk. Nureddîn Tâlib, 2010, 4/368.

[103] Bu ifade yalnızca Müslim'e ait bir tek senette geçmektedir. "Müsakat", 109.

[104] Gürânî, *el-Kevserü'l-cârî ilâ riyâdi ehâdîsi'l-Buhârî*, thk. Aḥmed İzzü İnâye (Beyrut, 2008), 4/393.

[105] Bk. İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, thk. Amr b. Ğurâme el-Ömrevî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995), 11/225. İbn Hacer'e göre Ömer'in deveyi tanıdığını söylemesi, Câbir'in Hz. Ömer'e "Bedr'e ve Hudeybiye'ye katılmış kimsen var mı" sorusu üzerinedir. Bununla, devesinin katıldığı savaşları söyleyerek kıymetini hatırlatmış gözükmektedir. İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 5/322.

mübarek kabul edilen bir hayvan olarak algılandığını düşündürmektedir. Ancak bu bilgi başka kaynaklarca teyit edilememiştir.

Sonuç

Bu makalede, Câbir b. Abdullah ile Allah Resûlü arasında bir gazve sırasında yaşanan olayları ve bu esnada gerçekleşen alışverişi konu edinen, literatürde *leyletü'l-ba'îr* olarak anılan rivayet incelenmiştir. Gazve dönüşünde, Câbir devesinin yavaşlığı sebebiyle geride kalmış; durumu öğrenen Allah Resûlü, deveyi hızlandırmak üzere müdahalede bulunmuştur. Hadis metinlerinde bu müdahale "vurdu", "azarladı" ve "dürttü" gibi farklı lafızlar ile aktarılmaktadır. Bazı kaynaklarda olay, "Allah Resûlü deveye müdahale etti ve hayvan hızlandı" şeklinde yalın bir biçimde aktarılırken; bazı metinlerde ise hızlanma hadisesi Peygamber'in duası ve bereketiyle açıklanmakta, anlatıma mübalağalı bir üslûp eşlik etmektedir. Bu tür anlatımlarda, devenin hızındaki değişim olağanüstü bir boyut kazanmaktadır. Bazı metinlerde ise Allah Resûlü devenin durumunu sormak üzere yeniden Câbir'in yanına dönmektedir. Bu sorunun kimi rivayetlerde yanıtsız bırakıldığı, bazılarında ise "bereketiniz sayesinde iyidir" şeklinde karşılık bulduğu görülmektedir.

Hadisin içeriğinde alışverişe dair ayrıntılar bulunması sebebiyle, âlimler rivayeti öncelikle bu yönüyle ele almıştır. Buna karşılık bu çalışmanın konusunu teşkil eden duayla devenin canlanması meselesi üzerinde durulmamış, rivayetin nübüvvet mucizesi ve Resûlullah'ın bereketi bağlamında yorumlanmasıyla iktifa edilmiştir.

Câbir b. Abdullah'ın devesinin Allah Resûlü'nün müdahalesiyle hızlandığını aktaran on üç tâbiînden yalnızca üçünden gelen kısmî tariklerde Hz. Peygamber'in hayvana dua ettiği ve devenin bu duanın bereketiyle hızlandığı ifade edilmektedir. Bu ifadelerin tebe-i tâbiîn veya onların râvilerinin tasarrufu ile metne dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, söz konusu tabakalarda mana ile rivayetin hâlâ hadis edâsının bir parçası olarak sürdüğünü; yazılı rivayetlerin yanında sözlü/şifâhî aktarım geleneğinin de belirleyici olmaya devam ettiğini göstermektedir. Hadisin farklı varyantlarındaki metin farklarının yazım hatası ya da tashîf ile açıklanamayacak derecede olması bu yorumu desteklemektedir.

Hâdiselerin sıra dışı ve beklenmedik biçimde vuku bulmaya dayalı bir anlatı diliyle aktarılması ve bu tür tasvirlerin yadırganma-

dan kabul görmesi, her daim mucizeler gerçekleştirebilecek kudrete sahip bir peygamber tasavvurunun bu tür rivayetlerden beslendiğini ve aynı zamanda bu rivayetleri beslemeye devam ettiğini göstermektedir. Allah Resûlü'nün olağanüstü vasıflarla tasviri, kimi zaman toplumsal veya bireysel sıkıntılara tahammülün bir yolu, kimi zaman da dönemin din anlayışının bir yansıması olarak görülmelidir. Dolayısıyla metinlerde yer alan bu tür içerikleri ve zamanla idrâc yoluyla eklemlenen detayları, söz konusu zihnî ve tarihî bağlam içinde değerlendirmek gerekmektedir.

Kaynakça

Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr es-Sanʿânî. *Musannef*. thk. Habiburrahman A'zamî. Hind: Meclisü'l-İlmî, 1403H.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedreddîn el-. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.

Beyzâvî, Ebû Saîd Abdullah b. Ömer el-Şîrâzî. *Tuhfetü'l-ebrâr şerhu Mesâbîhi's-Sünne*. thk. Nureddîn Tâlib. Kuveyt, 2012.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasr. Dâru Tavki'n- Necât, 1422H.

Çamur, Fatma Yüksel. *Anlatıbilim ve Hadis*. Ankara: TDV Yayınları, 2024.

Ebû Avâne el-İsferâyînî, Ya'kub b. İshâk. *el-Müstahrec*. thk. Eymen b. Arif. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1998.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.

Ebû Muhammed Nasr, Abd b. Humeyd. *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*. thk. Şeyh Mustafa el-Adevî, 2002.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. Müsenna el-Mevsılî. *el-Müsned*. thk. Hüseyn Selim Esed. Darü'l-Me'mun li't-Turâs, 1984.

Firyâbî, Ebû Bekr Cafer b. Muhammed el-. *Delâilü'n-nübüvve*. thk. Âmir Hasan Sabrî. Mekke: Dâru'l-Hirâ, 1406H.

Gürânî, Ahmed b. İsmail b. Osman el-. *el-Kevserü'l-cârî ilâ riyâdi ehâdîsi'l-Buhârî*. thk. Ahmed İzzü İnâye. Beyrut, 2008.

Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Alî Ebû Bekr. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.

Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-. *Meʿâlimü's-sünen*. Haleb: Matba'atü'l-İlmiyye, 1932.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasen. *Târîhu Dımaşk*. thk. Amr b. Ğurâme el-Ömrevî. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995.

İbn Battâl, Ebü'l-Hasan Alî b. Halef. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

İbn Dakîku'l-îd, Ebu'l-Feth Muhammed b. Ali. *Şerhu'l-İlmâm bi ehâdîsi'l-ahkâm*. thk. Muhammed Hallûf el-Abdullah. y.y., 2009.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409H.

İbn Ehî Mîmî, Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Abdullâh b. el-Huseyn b. Abdullâh ed-Dekkak. *Fevâidu İbn Ehî Mîmî*. thk. Nebîl Sadeddîn Cerrâr. Riyad: Dâru Edvâi's-Selef, 2005.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Hacer. *Fethü'l-Bârî şerhu Sahîh el-Buhârî*. thk. Muhibbuddîn el-Hatîb. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Hacer. *Tehzîbü't-Tehzîb*. Hindistan: Dâiretü'l-Maʿârifi'n-Nizâmiyye, 1326H.
İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b Hibbân el-Bustî. *es-Sahîh*. thk. Şuayb el-Arnavût. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1988.
İbn Hubeyre, Ebu'l-Muzaffer Yahya b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-İfsâh an meʿânî's-sıhâh*. thk. Fuad Abdülmünʿim Ahmed. y.y., 1417.
İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, ts.
İbn Mülakkın, Ebû Hafs Ömer b. Alî el-Mısrî. *et-Tavdîh li şerhi'l-Câmii's-Sahîh*. Dımaşk, 2008.
İbn Savvâf, Ebû Ali Muhammed b. Ahmed b. Hasan el-Bağdâdî. *Cüz min hadisi Ebî Ali es-Savvâf*. Mevkıu'ş-Şebeketi'l-İslâmiyye, 2004.
İbnu'l-Melek, Muhammed b. İzzeddin Abdullatîf b. Abdulazîz. *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*. thk. Nureddîn Tâlib. y.y., 2012.
İbnü'l-Attâr, Ebü'l-Hasan Alî b. İbrâhîm. *el-Udde fî şerhi'l-Umde fî ehâdîsi'l-ahkâm*. thk. Nizam Muhammed Sâlih. Beyrut, 2006.
Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl b. Mûsâ el-Yahsubî. *İkmâlü'l-Muʿlim bi fevâʾidi'l-Müslim*. thk. Yahyâ İsmâil. Mısır: Dârü'l-Vefâ, 1998.
Kastallânî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-. *İrşâdü's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Matbaatü'l-Kübra'l-Emîrîyye, 1323H.
Kirmânî, Muhammed b. Yûsuf Şemsuddîn el-. *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1981.
Mehâmilî, Ebû Abdullâh el-Huseyn b. İsmail el-. *Emâli'l-Mehâmilî*. thk. İbrahim el-Kaysî. Ammân, 1412H.
Mizzî, Cemâleddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahmân el-. *Tehzîbü'l-Kemâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasen Abdulmun'îm. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-. *el-Müctebâ mine's-sünen*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Haleb: Mektebetü'l-Matbûʿâti'l-İslâmiyye, 1986.
Nevevî, Yahyâ b. Şeref en-. *Şerhu'n-Nevevî alâ Müslim*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1972.
Saîd b. Mansûr, Ebû Osmân el-Horâsânî. *es-Sünen*. thk. Habîburrahman A'zâmî. Hind: Dâru's-Selefiyye, 1982.
Şemseddîn el-Birmâvî, Muhammed b. Abduddâim el-Askalânî. *el-Lâmiu's-sahîh bi şerhi'l-Câmii's-Sahîh*. thk. Nûreddîn Tâlib vd., 2012.
Taberânî, Süleyman b. Ahmed et-. *el-Muʿcemu'l-evsat*. thk. Târık b. Ivedillah ve Abdulmuhsin b. İbrahim. Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1995.
Tâceddîn el-Fâkihânî, Ömer b. Ali b. Sâlim. *Riyâdu'l-efhâm fî şerhi Umdeti'l-ahkâm*. thk. Nureddîn Tâlib, 2010.
Tahâvî, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed et-. *Şerhu Müşkili'l-âsâr*. thk. Şu'ayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd et-. *el-Müsned*. thk. Muhammed b. Abdulhasan et-Türkî. Mısır: Dâru Hicr, 1999.
Tirmizî, Muhammed b. Îsâ et-. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Muhammed Fuâd Abdülbâki. Mısır: Şirketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bânî, 1975.
Tûsî, Ebû Ali Hasan b. Ali b. Nasr et-. *Müstahrec ala Câmii't-Tirmizî*. thk. Ahmed b. Tahir. Riyad: Dâru'l-Müeyyed, 1424H.

❁ ❁ ❁